

ROZUMIENIE ŻYCIA DOCZESNEGO I ŚMIERCI W ŹRÓDŁACH ISLAMSKICH – KORANIE I HADISACH

Tomasz Stefaniuk, Karolina Domańska

Celem artykułu jest omówienie podstaw islamskiej eschatologii i soteriologii, a szczególnie rozumienia życia doczesnego oraz śmierci w Koranie i hadisach. Teksty źródłowe islamu określają Boga jako Stwórcę świata i Pana wszelkiego stworzenia, co z kolei oznacza wiarę w całkowitą zależność człowieka od Boga. Według islamu człowiek to przede wszystkim podmiot działań moralnych. Zostanie on po swej śmierci rozliczony z wyborów, których dokonał w życiu doczesnym, pojmowanym jako tymczasowy okres próby. Ci ludzie, z których Bóg będzie zadowolony, zostaną wynagrodzeni wiecznym przebywaniem w rajskich ogrodach, tych zaś, na których Bóg będzie zagniewany, obejmie kara Gehenny.

Słowa kluczowe: islam, muzułmanie, islamski, muzułmański, Koran, sunna, hadisy, Muhammad, Mahomet, eschatologia, soteriologia, religioznawstwo

---

Śmierć i losy pośmiertne człowieka znajdują się w centrum zainteresowania islamu, według którego życie doczesne (arab. *ḥayāt ad-dunyā*) stanowi jedynie etap w drodze do życia ostatecznego (arab. *ḥayāt al-āhira*). Odnosząc się m.in. do stworzenia człowieka przez Boga (arab. *Allāh*), ludzkiej natury, a także wspominając o nieśmiertelnej duszy człowieka (arab. *rūh*), źródła islamskie – Koran¹ i hadisy² – prezentują eschatologię bardzo silnie powiązaną z koncepcją człowieka. Islam głosi wiarę w zmartwychwstanie oraz w indywidualną, pośmiertną odpowiedzialność człowieka przed Bogiem – związaną z wyborami, jakich człowiek dokonał w okresie życia. Wzywa także do tego, aby sprawy życia doczesnego traktować jako okres tymczasowych, przemijających prób. Ostatecznie owe próby zaowocują pochodzącymi od Boga nagrodą lub karą wieczną, tj. rajem (arab. *ǧanna*) lub Gehenną (arab. *ǧahannam*). Jednakże najpierw każdego człowieka czeka „doświadczenie graniczne”, jakim jest śmierć – moment wyznaczający swego rodzaju granicę, bezpowrotnie oddzielającą próby życia doczesnego od dalszych losów człowie-

---

¹ Koran (arab. *Al-Qur'ān*) – w islamie: ostatnia objawiona przez Boga Księga, zawierająca słowo Boże. Wszystkie fragmenty tłumaczenia Koranu pochodzą z przekładu J. Bielawskiego (Koran, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986); tam, gdzie było to konieczne, tłumaczenie zostało poprawione.

² Hadisy (arab. *ḥadīṭ*) – relacje o wypowiedziach, czynach i rozstrzygnięciach Proroka islamu, Muhammada (posługujemy się tutaj prawidłową, niezniekształconą wersją jego imienia, tj. Muḥammad, zamiast Mahomet).

ka, wkraczającego w chwili śmierci w sferę rzeczywistości dotychczas bezpośrednio przezeń niepercypowaną.

Cel artykułu stanowi omówienie i analiza pojmowania życia doczesnego i śmierci w Koranie i hadisach. Omawiając fenomen życia doczesnego i śmierci w islamie, koncentrujemy się kolejno na koncepcji człowieka jako Bożego stworzenia, zasadniczych elementach islamskiej antropologii filozoficznej, znaczeniu życia doczesnego i pojmowaniu go w islamie jako okresu próby, związanej z ową próbą odpowiedzialności w sensie ostatecznym, rozumieniu samej śmierci. W niniejszych rozważaniach koncentrujemy się wyłącznie na wspomnianych tekstach źródłowych. Nie odnosimy się tutaj również do filozofii islamskiej³, której reprezentanci – w ramach głoszonych przez siebie koncepcji eschatologicznych – prezentowali najczęściej poglądy synkretyczne, łączące elementy islamskiej teologii z ideami proweniencji greckiej. Ze względu na charakter i objętość niniejszego artykułu koncentrujemy się wyłącznie na zagadnieniach związanych z życiem doczesnym i śmiercią w ujęciu islamskim, nie podejmując się dokładniejszego omówienia losów pośmiertnych duszy człowieka, zgodnie z tym, jak przedstawiają je Koran i hadisy (losy pośmiertne obejmują: przebywanie duszy w zaświatach, nagrody i kary grobu, zmartwychwstanie, Dzień Sądu, nagrody raju i kary Gehenny). Kwestie związane z rzeczywistością pośmiertną człowieka zasługują – naszym zdaniem – na oddzielne, szczegółowe omówienie.

CZŁOWIEK JAKO STWORZENIE BOŻE I NAMIESTNIK BOGA NA ZIEMI

Absolutny fundament islamu – zarówno jeżeli chodzi o zasady wiary, jak rozbudowany system praktyk religijnych – stanowi wiara w Jednego i Jedynego Boga.

Monoteizm w islamie (arab. *tawhīd*)⁴ oznacza, że Bóg jest nieporównywalny z nikim i z niczym innym. Cześć należna jest wyłącznie Bogu; jedynie On jest Opiekunem ludzi⁵. Nie istnieją żadni „współtowarzysze Boga” (arabskie określenie politeizmu to właśnie *širk*, czyli przypisywanie Bogu „towarzyszy”⁶), tzn.

³ Posługując się pojęciem „filozofii islamskiej” mamy na myśli filozofię uprawianą w świecie islamu, tj. w krajach muzułmańskich. Do relacji: życie doczesne – życie ostateczne odnosił się w swych pracach już pierwszy islamski filozof, Al-Kindi (w Traktacie o usuwaniu smutków; Tekst oryginalny traktatu m.in. w: M.K. Al-Ḍarīh, Al-Kindi. Faylasūf al-ʿArab al-awwal. Hayātuh wa sūratuh. Arḥūh wa falsafa risālatuh fī dafaʿi al-aḏn, Wydawnictwo Ninawa, Damaszek 2009, s. 110–125). Swą filozoficzną eschatologię prezentowali również kolejni islamscy filozofowie, między innymi Al-Farabi i Awicenna (Ibn Sīnā).

⁴ Monoteizm stanowi najważniejszy artykuł wiary w islamie. Pozostałe to: wiara w objawione przez Boga Księgi, w aniołów Boga i inne nadprzyrodzone istoty, wiara w Proroków i wysłanników Bożych, wiara w Dzień Sądu Ostatecznego, a także w życie pozagrobowe w raju lub Gehennie, oraz wiara w przeznaczenie (arab. *al-qadar*). Zob. również: T. Stefaniuk, Teologiczne aspekty koncepcji bliźniego w islamie – obrazy innowiercy i współwyznawcy, [w:] Teologia bliźniego. Obraz bliźniego a obraz Boga w religiach monoteistycznych, red. W. Szczerba, M. Turowski, J. Zieliński, Wydawnictwo MSKK, Białystok 2010, s. 32. Na temat monoteizmu w islamie zob. także: C. Turner, *Islam. The Basics*, Routledge, New York 2006, s. 75–76.

⁵ Zob. Koran 2:107.

⁶ *Širk* to przede wszystkim dodawanie Bogu „towarzyszy”; oznacza bądź to ustanowienie

nie ma On partnerów, rodziców, dzieci⁷. Jedyne sam Stwórca jest Doskonały, Najwyższy⁸. Królestwo nieba i ziemi należy wyłącznie do Boga⁹; wszystko to, co istnieje poza Nim, to Jego stworzenie – całkowicie w swym istnieniu odeń zależne. Podlegają Mu w związku z tym wszystkie żywe istoty, a także wszystkie inne elementy przyrody ożywionej i nieożywionej¹⁰.

Liczne wersety Koranu potwierdzają *tawhīd*, ostrzegając jednocześnie przed popadaniem w *širk*:

„Mów: «On – Bóg Jeden, Bóg Wiekuisty! Nie zrodził i nie został zrodzony! Nikt Jemu nie jest równy!».” (Koran 112:1-4)¹¹

„Bóg! Nie ma boga, jak tylko On – Żyjący, Istniejący! [...] Do Niego należy to, co jest w niebiosach, i to, co jest na ziemi! [...] Jego tron jest tak rozległy jak niebios a ziemia. (...) On jest Wyniosły, Ogromny!” (Koran 2:255)

„I powiedz: «Chwała niech będzie Bogu, który nie wziął sobie żadnego syna, który nie ma żadnego współtowarzysza w królestwie [...]». Wysławiaj Go, głosząc: «Bóg jest wielki!».” (Koran 17:111)

„Zaprawdę, Bóg nie przebacza tego, żeby Mu dodawano współtowarzyszy, lecz On przebacza, komu chce, inne przewinienia [...]” (Koran 4:116)

„Powiedz: «Ja jestem tylko śmiertelnikiem, tak jak wy. Zostało mi objawione, że Bóg wasz jest Bogiem Jedynym. Idźcie więc prosto ku Niemu i proście Go o przebaczenie!».” (Koran 41:6)

W islamie Boga określa dziewięćdziesiąt dziewięć tzw. pięknych imion (arab. *al-asmā' al-ḥusna*)¹², które – spoglądając na to z perspektywy teologii czy filozofii – oznaczają Boże atrybuty. *Tawhīd* to wiara w to, że jedynie Bóg jest Wieczny, Samowystarczalny, Najdoskonalszy, Święty, nieskończenie Miłosierny, absolutnie Sprawiedliwy *etc.*; innymi słowy Bóg posiada atrybuty Boskości, których nie dzieli On z nikim i niczym innym.

Niektóre z owych piękniejszych imion, z którymi spotykamy się w Koranie – *Al-Bāri'* (Stwarzający), *Al-Hāliq* (Stwórca), *Al-Mubdi'* (Tworzący), *Al-Muṣawwir* (Kształtujący) – informują o tym, że świat i wszystkie jego elementy to dzieło Boga. Jest On Twórcą dokonującym aktu kreacji *ex nihilo*, lecz stwarza również nowe byty z tego, co już istnieje (np. ciało człowieka z zarodka)¹³. Według

---

adresatem czci i głoszonej chwały kogokolwiek lub czegokolwiek innego poza samym Bogiem, bądź też przypisywanie komukolwiek lub czemuśkolwiek poza Bogiem przymiotów należących wyłącznie do Boga (tj. wszechwiedza, wszechmoc *etc.*). Zob. Turner, *Islam. The Basics*, wyd. cyt., s. 77–79.

⁷ Zob. Koran 112:3–4.

⁸ Zob. I. Hussain, *Tawhīd i Širk. Monoteizm i politeizm*, Białystok 1999, s. 7

⁹ Zob. Koran 2:107.

¹⁰ Zob. *Encyclopedia of Islam*, red. J. E., Campo, J. G. Melton, *Facts on File*, New York 2009, s. 34–35.

¹¹ „Koran 12:1-4” oznacza: dwunastą surę (tj. rozdział Koranu), wersety 1–4.

¹² Zob. M. M. Dziekan, *Symbolika arabsko-muzułmańska*. Mały słownik, Verbinum, Warszawa 1997, s. 45. Zob. także: M. Byrne, *The Names of God in Judaism, Christianity and Islam. A Basis for Interfaith Dialogue*, Continuum, London 2011, s. 94. Zob. także: J. Danecki, *Podstawowe wiadomości o islamie*, Dialog, Warszawa 2002, t. 2, s. 230–235.

¹³ Zob. T. Stefaniuk, „Filozofia islamska – kreacjonizm czy emanacjonizm?”, [w:] *Ewolucjonizm czy kreacjonizm*, red. I. Chłódna, P. Jaroszyński, M. Smoleń-Wawrzusiszyn, P.

islamowi Bóg, nie stworzył świata „dla zabawy”¹⁴, lecz w konkretnym celu i na pewien, określony i znany tylko Jemu okres czasu¹⁵.

Wiara w to, że zarówno człowiek, jak i świat mają swego Stwórcę, jest w islamie kwestią fundamentalną, prowadzi to bowiem do uznania całkowitej zależności człowieka od Boga. To On sprawił, że świat w ogóle zaistniał i że zamieszkuje go żywe istoty, wśród których wyjątkowe miejsce zajmie człowiek. Bóg decyduje o narodzinach i śmierci każdego człowieka. Jest On jednocześnie Stwórcą i Panem (arab. *Ar-Rabb*) Miłosiernym (arab. *Ar-Raḥmān*), Litościwym (arab. *Ar-Raḥīm*), Przebaczającym (arab. *Al-‘Afw*); z hadisów *qudsi*¹⁶ dowiadujemy się, że Bóg sam o sobie rzekł, iż Jego miłosierdzie góruje nad Jego gniewem¹⁷.

Jak podają Koran i hadisy, człowiek to najdoskonalsze ze wszystkich Bożych stworzeń zamieszkujących Ziemię, a jednocześnie namiestnik Boży (arab. *ḥalīfa*, kalif) na Ziemi. Pojmowanie człowieka jako Bożego namiestnika tożsame jest z uznaniem, iż zostało mu powierzone przez Stwórcę szczególne zadanie: realizowanie misji Bożej. Misja to polega na zaludnianiu Ziemi i budowaniu cywilizacji – zgodnie z wolą Bożą, lub też inaczej to ujmując: w oparciu o Prawo Boże. Bycie „kalifem Bożym na Ziemi” oznacza także, że człowiek jest zobowiązany do wiary w Boga oraz do posłuszeństwa Bogu¹⁸. Warto przy tym zauważyć, że sama nazwa religii „islam” (arab. *al-islām*) oznacza właśnie całkowite poddanie się woli Bożej.

O przeznaczonej dla człowieka roli namiestnika Bożego – dla którego to namiestnika Bóg przygotował na Ziemi odpowiednie warunki do życia – wspominają m. in. następujące wersety Koranu:

„On jest Tym, który uczynił was namiestnikami na ziemi i wyniósł jednych z was ponad drugim, według stopni, aby doświadczyć was w tym, co On wam dał [...]” (Koran 6:165)

„On jest Tym, który uczynił was namiestnikami na ziemi. A kto nie wierzy, to jego niewiara zwróci się przeciw niemu [...]” (Koran: 35:39)

Tarasiewicz, undacja Lubelska Szkoła ilozofii Chrześcijańskiej", Lublin 2008, s. 252–253.

¹⁴ Zob. Koran 21:16; zob. także: M. M. Shariff, *Philosophical Teachings of the Qur'an*, [w:] tenże (red.) *A History of Muslim Philosophy with Short Accounts of Other Disciplines and the Modern Renaissance In Muslim Lands*, t. 1, Harrassowitz, Wiesbaden 1963, s. 141.

¹⁵ Zob. Koran 46:3; Shariff, *Philosophical Teachings of the Qur'an*, wyd. cyt., s. 142

¹⁶ Hadisy *qudsi* (tzw. święte hadisy) należą do szczególnej kategorii hadisów: zawierają one – według nauczania islamskiego – słowa Boga, które zostały zrelacjonowane przez Proroka islamu, Muḥammada; nie zaliczają się one do Koranu. Zob. A. Saeed, *Islamic Thought: An Introduction*, Routledge, London–New York 2006, s. 34

¹⁷ Zob. Czterdzieści hadisów *Qudsi*, red. K. Ahmad, M. Ahmad, Wydawnictwo Ligi Muzułmańskiej w RP, Białystok 2005, s. 9.

¹⁸ Posłuszeństwo wobec Boga wyraża się przede wszystkim w tzw. pięciu filarach islamu (arab. *arkān al-islām*) – pojmowanego jako praktykowana religia. Filary islamu to podstawowe, obowiązkowe praktyki religijne: deklaracja wiary w Jednego i Jedyne Boga (arab. *shāhāda*); pięć obowiązkowych modlitw w ciągu dnia (arab. *ṣalat*); post (arab. *sawm*) w miesiącu Ramadan, jałmużna zwana *zakāt*, a także pielgrzymka do Mekki (arab. *ḥaǧǧ*). Zob. *Encyclopedia of Islam*, wyd. cyt., s. 242–243.

„Czyż nie widzicie, że Bóg podporządkował wam to, co jest w niebiosach i co jest na ziemi, i szczerze obdarował was Swoimi dobrodziejstwami, jawnie i skrycie? [...]” (Koran 31:20)

Już samo stworzenie człowieka było – według wersetów Koranu – wydarzeniem szczególnym. Bóg podjął decyzję o powołaniu do istnienia wyjątkowego stworzenia, którego istotę postanowił On uwznioślić. Dokonało się to poprzez udzielenie człowiekowi niematerialnego ducha (arab. *rūh*), pochodzącego od Boga. W ten sposób człowiek został – w porównaniu z innymi Bożymi stworzeniami – wyróżniony¹⁹. O będącym doskonałym Bożym dziełem człowieku, pojmowanym w islamie jako jedność psychofizyczna, wspomina Koran:

„Oto powiedział mój Pan do aniołów: «Ja stwarzam człowieka z gliny. Kiedy go ukształtuję harmonijnie i tchnę w niego Mojego Ducha, to padnijcie, oddając mu pokłony!»” (Koran 38:71-72)²⁰

„Następnie stworzyliśmy z kropli nasienia grudkę krwi zakrzepłej; potem stworzyliśmy z tej grudki krwi zakrzepłej załążek ciała; a z tego załążka stworzyliśmy kości; wtedy oblekaliśmy te kości ciałem; następnie uczyniliśmy go innym stworzeniem. Niech będzie błogosławiony Bóg, najlepszy ze stwórców.” (Koran 23:14-15)

CZŁOWIEK JAKO PODMIOT DZIAŁAŃ MORLANYCH. WIARA W ODPOWIEDZIALNOŚĆ I ROZLICZENIE PO ŚMIERCI

Pełnienie przez człowieka roli namiestnika Bożego na Ziemi świadczy o jego wyjątkowej roli, jaką zajmuje wśród wszystkich stworzeń; wiąże się jednak również z odpowiedzialnością. Po śmierci, a dokładniej po Dniu Zmartwychwstania (arab. *yawm al-qiyāma*), człowiek zostanie rozliczony z tego, czy był on posłuszny swemu Stwórcy i czy rzeczywiście swymi działaniami realizował wolę Bożą na Ziemi – do czego zobowiązuje go pełnienie roli wspomnianego namiestnika czy też kalifa. Jak czytamy w Koranie:

„[...] Następnie, z pewnością, pomrzecie, a w Dniu Zmartwychwstania zostanieie wskrzeszeni.” (Koran 23:16)

Zarówno werset Koranu, jak i hadisy zawierają powtarzane wielokrotnie ostrzeżenie przed ową nadchodzącą Godziną, czy też Chwilą (arab. *sā'a*) końca świata, po której nastąpi zmartwychwstanie, a następnie rozliczenie. Warto zauważyć, że w swych codziennych modłach (arab. *ṣalāt*) muzułmanie zawsze recytują pierwszą surę Koranu, surę „Otwierającą” (arab. *Al-Fātiḥa*), w której Bóg określony jest jako *Mālik yawmi ad-dīn* (Król Dnia Sądu):

W imię Boga Miłosiernego i Litościwego! Chwała Bogu, Panu światów, Miłosiernemu i Litościwemu, Królowi Dnia Sądu. Oto Ciebie czcimy i Ciebie pro-

¹⁹ Zob. A. Sarwa, *Rzeczy ostateczne człowieka i świata. Eschatologia islamu*, Wydawnictwo Ravi, Łódź 2003, s. 46.

²⁰ W przytoczonym fragmencie Koranu chodzi o oddanie pokłonu człowiekowi jako doskonałemu stworzeniu Bożemu.

simy o pomoc. Prowadź nas drogą prostą; drogą tych, których obdarzyłeś dobrodziejstwami, nie zaś tych, na których jesteś zagniewany, i nie tych, którzy błędzą.” (Koran 1:1–7)

O nadchodzącym rozliczeniu wspomina także m.in. sura *Al-‘Asr* (Czas), w której czytamy:

„Na czas! Zaprawdę, człowiek jest na drodze zguby! Z wyjątkiem tych, którzy uwierzyli i czynili dobre dzieła, i zachęcali się wzajemnie do prawdy, i zachęcali się wzajemnie do cierpliwości.” (Koran 103-1:3)

Sąd Boży skończy się dla niektórych ludzi rajem, dla innych zaś Gehenną – czyli wieczną, nieustanną nagrodą, bądź też wiecznym, nieustannym poniżeniem i karą. Nagroda i kara ostateczna wspomniane są w Koranie bardzo wyraźnie, m.in. w następującym fragmencie:

„Biada każdemu oszczercy zniesławiającemu, który gromadzi bogactwo i przygotowuje je! Sądzi on, że jego bogactwo uczyni go nieśmiertelnym. Wcale nie! Zostanie on wrzucony do *Al-Huṭama*! A co ciebie pouczy, co to jest *Al-Huṭama*? Jest to ogień Boga, buchający płomieniem, który wznosi się ponad serca!” (Koran 104:1-7)

„Powiedz: «Czyż ja mam wam obwieścić coś lepszego aniżeli to?». Ci, którzy się boją Boga, znajdą u swego Pana Ogrody, gdzie w dole płyną strumyki; oni tam będą przebywać na wieki (...). A Bóg patrzy na Swoje sługi.” (Koran 3:15)

Osądzenie ludzi możliwe będzie dzięki temu, że Bóg – jako doskonale poinformowany (arab. *Al-‘Alīm, As-Samī‘, Al-Baṣīr*²¹) Pan całego stworzenia – zna czyny każdego człowieka. Uwadze Stwórcy nie umykają nawet subtelne działania woli człowieka czy też to, w jakim kierunku spoglądają ludzkie oczy²². Jest On zaznajomiony z każdym wypowiedzianym słowem oraz z popełnionym przez człowieka czynem – zarówno dobrym, jak i złym²³. W Dniu Sądu wszystkie, nawet najmniejsze uczynki każdego człowieka, jaki kiedykolwiek żył na Ziemi, poddane zostaną ocenie:

„My postawimy wagi sprawiedliwości w Dniu Zmartwychwstania. Żadna dusza nie dozna w niczym krzywdy, nawet na ciężar jednego tylko ziarnka gorczycy; My je przyniesiemy. My wystarczymy jako rozliczający!” (Koran 21:47)

„Powiedz: «Czy wy ukrywacie to, co jest w waszych piersiach, czy wy to ujawniacie – wie o tym Bóg. On zna to, co jest w niebiosach, i to, co jest na ziemi. Bóg jest nad każdą rzeczą Wszechwładny!».” (Koran 3:29)

„On posiada klucze do tego, co skryte; zna je tylko On sam. On zna to, co jest na lądzie i na morzu. I żaden liść nie spada, żeby On o tym nie wiedział.” (Koran 6:59)

„[...] Zaprawdę, On jest Słyszący, Widzący!” (Koran 17:1)

²¹ Owe imiona (atrybuty) Boże oznaczają dokładnie: Wszechwiedzący, Słyszący, Widzący; zob. Danecki, dz. cyt., t. 2, s. 234–235.

²² Zob. Koran 18:28.

²³ Zob. Stefaniuk, *Filozofia islamska – kreacjonizm czy emanacjonizm?*, wyd. cyt., s. 254.

Bóg jest Najsprawiedliwszym Sędzią, Arbitrem²⁴ (arab. *Al-Hakam*). Będzie On sądził każdego człowieka indywidualnie, nie zwracając uwagi na pochodzenie, rasę, zamożność etc. – biorąc jedynie pod uwagę to, czy dana osoba była wierząca i posłuszna (wierna) Bogu, a także, czy owa wiara zaowocowała pięknymi czynami:

„I każda dusza otrzyma w pełni zapłatę za to, co zrobiła. On wie najlepiej, co oni czynili.” (Koran 39:70)

„Tego Dnia każda dusza otrzyma zapłatę za to, co zarobiła. Tego Dnia nie będzie żadnej niesprawiedliwości.” (Koran 40:17)

Według islamu, Bóg jest jednak nie tylko Sędzią Sprawiedliwym (arab. *Al-Muqsit*), lecz również – jak to już zostało wspomniane – Miłosiernym, Przebaczącym, a także Wielkodusznym (arab. *Al-Halim*). Wspomina o tym nie tylko Koran, lecz również hadisy, m.in. następujące hadisy *qudsi*:

„[...] Rzekł Bóg [...]: «Moje miłosierdzie poprzedziło mój gniew».”²⁵

„Rzekł Bóg [...]: «O, synu Adama! Z pewnością będę ci wybaczał tak długo, jak długo będziesz się do mnie zwracał z nadzieją na przebaczenie. [...] Nawet jeśli twoje grzechy będą tak wielkie, jakby sięgały nieba, przebaczę ci zupełnie [...]».”²⁶

O Bożym miłosierdziu i wielkoduszności świadczy m.in. to, że kara, która obejmie tych ludzi, którzy na nią zasłużyli, będzie stosowna do wielkości winy; natomiast nagroda może być większa niż „zasługi”, ponieważ Bóg może ją wielokrotnie pomnożyć temu, komu zechce²⁷. W Koranie czytamy:

„Ten, kto przyjdzie z dobrym czynem, otrzyma w nagrodę dziesięć jemu podobnych; a ten, kto przyjdzie ze złym czynem, otrzyma jako zapłatę tylko równowartość. I oni nie doznają niesprawiedliwości!” (Koran 6:160)

Warto podkreślić, iż według islamu nagroda bądź kara w Dniu Sądu będą stanowiły wyłącznie konsekwencję samodzielnie dokonanych przez każdego człowieka wyborów. Głosząc wiarę w Boską wszechwiedzę i specyficznie pojmowane przeznaczenie (arab. *al-qadar*) – tj. wymierzone, określone przez Boga losy człowieka²⁸ – islam nie wyklucza wolnej woli człowieka. Bóg obdarzył człowieka wolą po to, aby ten podejmował decyzje, określając czy też definiując poprzez działanie swój stosunek do dobra i zła²⁹. Jednocześnie Bóg zaopatrzył człowieka w rozum oraz w naturalną skłonność do czynienia dobra, a także ukazał – poprzez nauczanie wszystkich proroków oraz wszystkie objawione Księgi – słuszną ścieżkę postępowania. Człowiek jednak nie działa pod przymusem; przeciwnie, zawsze wybiera sam. Jak głoszą wersety Koranu:

„[...] Czyńcie, co chcecie; On widzi dobrze, co czynicie.” (Koran 41:40)

²⁴ Zob. Koran 6:114, 22:69.

²⁵ Zob. Sahih Qudsi Hadiths, red. M. F. El-Sayed, Islamic Inc., Cairo 1999, s. 13..

²⁶ Zob. tamże, s. 11.

²⁷ Zob. Koran 6:160; zob. także Shariff, *Philosophical Teachings of the Qur'an*, wyd. cyt., s. 143.

²⁸ Zob. Danecki, *Podstawowe wiadomości o islamie*, wyd. cyt., t. 1, 183.

²⁹ Zob. Shariff, *Philosophical Teachings of the Qur'an*, wyd. cyt., s. 150.

Według islamu wybór, za którą stroną opowie się dany człowiek, należy wyłącznie – co należy podkreślić – do niego samego³⁰:

„I mów: «Prawda pochodzi od waszego Pana. Przeto kto chce, niech wierzy, a kto nie chce, niech nie wierzy!» [...]» (Koran 18:29)

Islam podkreśla fakt, że dobro pochodzi wyłącznie od Stwórcy, natomiast zło jest konsekwencją działania wolnej woli człowieka, który zbacza z właściwej, słusznej, nakazywanej przez Boga drogi. Oznacza to, że na stworzeniach spoczywa odpowiedzialność za zło³¹. Odnoszą się do tego m. in. następujące wersety Koranu:

„Każde dobro, które cię spotyka, pochodzi od Boga. A każde zło, które cię dosięga, pochodzi od ciebie samego [...]» (Koran 4:79)

Koran i hadisy ukazują zatem życie doczesne człowieka jako swego rodzaju test czy też próbę. Owa próba polega na tym, że człowiek albo z własnej woli dobrze wybierze (tj. wybierze wiarę i posłuszeństwo Bogu), albo też nie – co z kolei zaowocuje karą lub nagrodą ostateczną:

„My przygotowaliśmy dla niesprawiedliwych ogień, który obejmie ich jak płótna namiotu. [...] Zaprawdę, ci, którzy uwierzą i którzy będą czynić dobre dzieła... – My na pewno nie pozwolimy, by przepadła nagroda temu, kto czynił dobro!” (Koran 18:29-30)

Owemu pochodzącemu od Boga, wielkiemu testowi potencjalnie jest w stanie sprostać każdy człowiek – o ile będzie sprawiedliwy³². Teksty źródłowe islamu podkreślają, że Bóg zsyła na człowieka tylko takie próby, którym jest on w stanie sprostać, uwzględniając jego konkretne możliwości. W Koranie czytamy między innymi:

„Bóg nie nakłada na waszą duszę niczego więcej nad jej możliwości. Dla niej będzie to, co dla siebie zyskała; i przeciwko niej będzie to, co ona zyskała.” (Koran 2:286)

Teksty źródłowe islamu bardzo wyraźnie podkreślają, że życie doczesne to tylko i wyłącznie etap przejściowy. Liczne wersety Koranu wspominają o tym, że w porównaniu z życiem ostatecznym (życiem w raju), krótkotrwałe życie doczesne nie jest wręcz „prawdziwym życiem”:

„Wiedźcie, że życie tego świata jest tylko grą, rozrywką i prózną ozdobą; jest tylko rywalizacją o sławę; jest rywalizacją w wielkości majątku i liczbie dzieci. Jest ono podobne do deszczu obfitego: ożywiona roślinność budzi podziw niewiernych; potem ona więdnie i widzisz, jak żółknie, następnie obsycha i łamie się. A w życiu ostatecznym – kara straszna lub przebaczenie od Boga i zadowolenie; tymczasem życie tego świata jest tylko złudnym używaniem (Koran 57:20).”

³⁰ Zob. R. Wright, *Proving It - Eschatology That Makes Sense in Four Research Reports*, WingSpan Press, Livermore 2006, s. 61.

³¹ Zob. T. Stefaniuk, *Filozofia islamska – kreacjonizm czy emanacjonizm?*, wyd. cyt., s. 254.

³² Zob. Koran 2:258, gdzie czytamy: „[...] Bóg nie prowadzi niesprawiedliwych prostą drogą!”.

ROZUMIENIE ŚMIERCI

Według islamu śmiertelne życie doczesne to pochodzący od Boga los, dola człowieka. Wszyscy ludzie muszą umrzeć, gdyż taka jest wola ich Stwórcy; jest to jednocześnie część większego Bożego planu. Co prawda – jak głosi islam – ludzie być może nie są w stanie całkowicie pojąć sensu owego planu³³, jednak w rzeczywistości Bóg jest „najlepszym z tych, którzy planują”³⁴.

Człowiek potrafi sobie do pewnego stopnia wyobrazić, czym są śmierć i zmartwychwstanie – zastanawiając się nad fenomenem snu. Opuszczenie przez duszę ciała w chwili śmierci, a następnie jej powrót do nowego ciała, przeznaczonego do życia ostatecznego, mogą być traktowane jako analogia powrotu duszy do ciała w chwili przebudzenia. Jak pisze imam Ibn al-Qayyim, „dusza [...] powraca do ciała, które nie jest już takie samo jak za życia. (...) Możemy to porównać do snu, podczas którego dusza opuszcza ciało. Ten stan nazywamy «mniejszą śmiercią»”³⁵. Oczywiście różnica polega na tym, że o ile podczas snu dusza nie opuszcza całkowicie ciała, o tyle w przypadku śmierci więzy łączące ją z ciałem zostają zerwane³⁶. Jak czytamy w Koranie:

„Bóg zabiera dusze w chwili śmierci; wzywa także te, które nie umarły, tylko są we śnie. On zatrzymuje te, których śmierć zdecydował, a odsyła inne do wyznaczonego terminu. Zaprawdę, w tym są znaki dla ludzi, którzy się zastanawiają!” (Koran 39:42)

Bóg jest zatem Wszechwładny nad wszystkim, również – a może przede wszystkim – nad sprawami życia i śmierci. Śmierć, podobnie jak narodziny, to każdorazowo wynik „dekretu” Bożego. Innymi słowy, człowiek nie jest własnym stwórcą, nie przebywa również w świecie, który sam stworzył; co więcej, nie decyduje on nawet o swoich narodzinach, ani o swojej śmierci³⁷.

O tym, że Bóg jest Panem życia i śmierci, informują niektóre ze wspomnianych już tzw. pięknych imion Boga, znanych z Koranu: *Al-Muhyin* (Dający życie) oraz *Al-Mumit* (Przynoszący śmierć)³⁸. W Koranie czytamy ponadto:

„On jest Przemocnym Władcą nad Swoimi sługami. [...] A kiedy do któregoś z was przychodzi śmierć, Nasi wysłannicy (arab. *rusulunā*)³⁹ wzywają go, a oni nigdy nie zawodzą.” (Koran 6:61)

³³ Zob. Shariff, *Philosophical Teachings of the Qur'an*, wyd. cyt., s. 141.

³⁴ Zob. Koran 3:54.

³⁵ Ibn al-Qayyim, *Podróż duszy po śmierci*, Wydawnictwo SSM, Białystok 2001, s. 9

³⁶ Zob. tamże, s. 10–11.

³⁷ Niejako na marginesie można zauważyć, że samobójcy nie zawsze decydują o własnej śmierci, ponieważ bywa, że próby samobójcze nie zawsze kończą się śmiercią, lecz np. trwałym kalectwem (czego niedoszły samobójca na pewno sobie nie życzył). Należy zaznaczyć, że według islamu samobójstwo stanowi jeden z najcięższych grzechów, zamykających człowiekowi drogę do raju i wiecznego zbawienia.

³⁸ *Al-Muhyin*, zob. Koran 30:50, 41:39; *Al-Mumit*, zob. Koran 2:258, 3:156.

³⁹ „Nasi wysłannicy” oznacza tutaj aniołów, będących zawsze posłusznymi wykonawcami woli Boga.

Przed śmiercią nikt nie można schronić się czy też uciec. Jak podaje Koran, jeżeli Bóg postanowi, że czyjeś życie musi się zakończyć, śmierć osiągnie człowieka, gdziekolwiek on będzie:

„Gdziekolwiek byście byli, osiągnie was śmierć, nawet gdybyście byli na wyniosłych wieżach [...]” (Koran 4:78)

Zwracając uwagę na naturę człowieka, teksty źródłowe islamu – Koran i hadisy – podkreślają, że człowiek wzdraga się przed śmiercią i zwykle nie pragnie jej dla siebie; tym bardziej, że przecież uświadamia on sobie, iż śmierć to doświadczenie polegające na bezpowrotnym przekroczeniu pewnej „granicy”, po którym na pewno nie będzie już powrotu do świata i życia doczesnego. O niemożliwości takiego powrotu, a także o uświadamianiu sobie faktu przez dusze zmarłych, Koran wspomina bardzo wyraźnie:

„A kiedy przyjdzie do któregoś z nich śmierć, on powie: «Panie mój! Odpraw mnie z powrotem! Być może, ja uczynię jakieś dobre dzieło wśród tego, co pozostawiłem». Ależ nie! To jest tylko słowo, które on wypowiada; a za nimi jest przegroda (arab. *barzaḥ*) aż do Dnia, w którym oni zostaną wskrzeszeni.” (Koran 23:99-100)⁴⁰.

Śmierć oznacza wkroczenie do nowej rzeczywistości, znajdującej się „za przegrodą” (oddzielającą świat żywych od rzeczywistości zmarłych), określaną w islamie jako *barzaḥ*; jest to rzeczywistość, której żyjący ludzie nie doświadczają bezpośrednio.

Należy podkreślić, iż „świat zmarłych” nie stanowi jednak jeszcze – według nauczania islamu – ostatecznej rzeczywistości. Doświadczenia i próby, które spotykają duszę zmarłej osoby po śmierci, to – podobnie jak samo życie doczesne – jedynie kolejny etap przejściowy, wiodący do życia ostatecznego, tj. do wiecznego przebywania w raju lub w Gehennie⁴¹:

„Każda dusza zakosztuje śmierci i w Dniu Zmartwychwstania zostaną wam w pełni dane nagrody. A ten, kto zostanie odsunięty od ognia i wprowadzony do Ogrodu, ten osiągnął szczęście. Bo życie tego świata, to tylko złudne używanie” (Koran 3:185).

Według islamu – słusznie zauważa A. Sarwa – w chwili śmierci kończy się możliwość wpływania na swój los, współkształtowania go, ponieważ nadszedł kres owej (jednorazowej) próby, jaką jest życie doczesne⁴². Człowiek nie stanowi już dłużej jedności psychofizycznej; dusza została „odłączona” (przez anioła śmierci) od ciała, które nie jest jej już dłużej potrzebne i nie może działać w połączeniu z nią. Zakończył się również już czas na dokonanie wyboru między dobrem a złem, sprawiedliwością a występkiem.

⁴⁰ Jest to jedyny werset Koranu, w którym *explicite* wspomniana jest „przegroda” (arab. *barzaḥ*), oddzielająca życie doczesne od rzeczywistości pośmiertnej.

⁴¹ Choć jednocześnie – zwracając uwagę na koraniczne opisy kar piekielnych – trudno określić wieczne przebywanie w Gehennie mianem „życia”.

⁴² Zob. A. Sarwa, *Rzeczy ostateczne człowieka i świata*, wyd. cyt., s. 63.

Wówczas to – tj. w chwili śmierci – zaczyna się realizować Boża sprawiedliwość⁴³. Warto zauważyć, że według islamu już sam moment bezpośrednio poprzedzający śmierć jest dla człowieka zapowiedzią tego, co będzie go czekać w życiu wiecznym. Anioł śmierci „oddziela” duszę umierającego grzesznika od ciała w inny sposób, niż czyni to w przypadku duszy człowieka bogobojnego. Ibn al-Qayyim przypomina następujący hadis, w którym opisane zostały ostatnie chwile wiernego:

„Kiedy wierny jest na skraju odejścia z tego świata na inny, aniołowie z twarzami jasnymi jak słońce zstępują z niebios i siadają wokół niego [...]. Wówczas Anioł Śmierci przychodzi i siada koło niego, i mówi: «Wyjdź dobra duszo i przychodź uzyskać przebaczenie od Allaha». Po czym dusza jego wychodzi jak kropla wody kapiąca z wora skórzanego, którą anioł chwyta.»⁴⁴

Śmierć człowieka niewierzącego ma zupełnie inny przebieg – mimo iż osoby towarzyszące umierającemu nie są w stanie doświadczyć tego wszystkiego, tj. nie postrzegają one aniołów⁴⁵, ani też odchodzącej duszy człowieka:

„Kiedy niewierzący człowiek jest na skraju odejścia z tego świata na inny świat, aniołowie z zagniewanymi twarzami zstępują z niebios i gromadzą się wokół niego [...]. Wówczas Anioł Śmierci przychodzi i siada przy jego głowie, i mówi: «Nieczysta duszo, wyjdź na spotkanie z gniewem Allaha». Po czym dusza jego wyciągana jest z jego ciała tak, jak wyciąga się szpikulcem kolczastą łądygę z mokrej wełny»⁴⁶.

Bezpośrednio po śmierci rozpoczyna się kolejny etap w „podróży” ludzkiej duszy. Nie można go oczywiście określić mianem kolejnego etapu życia czy też egzystencji, ponieważ życie właśnie się zakończyło. Nieśmiertelna dusza trwa jednak dalej; fakt ten według islamu umożliwia zachowanie (przetrwanie) świadomości, pamięci oraz (dobrego lub złego) charakteru zmarłego człowieka⁴⁷. Ów przejściowy, tymczasowy okres – określany przez Ibn al-Qayyima mianem „przebywania w Przestrzeni”⁴⁸ – wiąże się z pewnymi testami i próbami, a nawet z pewnymi nagrodami (przeznaczonymi dla wiernych) bądź też karami (dla zatwardziałych grzeszników)⁴⁹. Warto jednak podkreślić, że nie są to jeszcze kary czy też nagrody ostateczne. Okres *barzah* trwał będzie aż do Dnia Zmartwychwstania, kiedy to wszystkie dusze ludzi połączone zostaną z nowymi ciałami – ciałami nieśmiertelnymi, przeznaczonymi już do życia wiecznego – a następnie postawione zostaną przed Sądem Bożym, osądzone i przeznaczone do nieustannej nagrody w raju bądź też do nieustannej kary w Gehennie.

⁴³ Zob. tamże.

⁴⁴ Ibn al-Qayyim, *Podróż duszy po śmierci*, wyd. cyt., s. 6.

⁴⁵ Zob. tamże, s. 14.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Stanowią one (tj. świadomość, pamięć i charakter każdego człowieka) „rezultat” wyborów dokonanych w życiu doczesnym.

⁴⁸ Zob. Ibn al-Qayyim, *Podróż duszy po śmierci*, wyd. cyt., s. 10–11.

⁴⁹ Zob. tamże, s. 16–19.

WNIOSKI

Sprawy ostateczne znajdują się w centrum zainteresowania islamu, o czym świadczy treść tekstów źródłowych tejże religii, tj. Koranu i hadisów. Islamska eschatologia jest przy tym – podobnie jak każdy element tejże religii – ściśle powiązana z monoteizmem, stanowiącym absolutny fundament islamskiego *credo*. Wiara w Jednego i Jedyne Boga oznacza, iż jest On nieporównywalny z nikim i z niczym innym. Przekonanie, iż Bóg „nie ma współtowarzyszy” oznacza, że nikt nie dzieli z Bogiem Jego atrybutów; innymi słowy, nikt nie jest taki jak Bóg⁵⁰. W Koranie odnajdujemy dziewięćdziesiąt dziewięć tzw. pięknych imion Boga – oznaczających Boże atrybuty. Niektóre z nich wyraźnie określają Boga jako Stwórcę świata, a to z kolei tożsame jest z przekonaniem, że jest On również Panem wszelkiego stworzenia. Jest to w islamie kwestia fundamentalna, oznaczająca jednocześnie wiarę w całkowitą zależność człowieka od Boga.

Islam prezentuje antropologię głoszącą, iż człowiek to istota wywyższona przez Boga. Według wersetów Koranu już samo stworzenie człowieka było wydarzeniem szczególnym, ponieważ Bóg połączył ludzkie ciało z pochodzącym od Niego samego (tj. od Boga) nieśmiertelnym duchem. Człowiek został również uczyniony namiestnikiem Bożym na Ziemi, tzn. powierzone zostało mu przez Stwórcę zadanie realizowania na niej misji Bożej: zaludnianie Ziemi oraz budowanie cywilizacji zgodnie z wolą Bożą.

Islam podkreśla również fakt, że człowiek to podmiot działań moralnych. Człowiek może wybrać tak, jak chce. Jednocześnie powinien wybierać mądrze i odpowiedzialnie, ponieważ po śmierci, tj. w Dniu Sądu, nastąpi rozliczenie – tj. Stwórca osądzi, czy ludzie byli wierzący, i czy owa wiara owocowała w ich działaniu dobrem. Wszzechwiedzący Bóg jest doskonale powiadomiony o czynach człowieka, zna nawet ludzkie myśli i pragnienia. Nagroda bądź kara w Dniu Sądu będą stanowiły wyłącznie konsekwencję samodzielnie dokonanych przez każdego człowieka wyborów. Ci ludzie, z których Bóg będzie zadowolony, zostaną wynagrodzeni wiecznym przebywaniem w rajskich ogrodach, tych zaś, na których Bóg będzie zagniewany, obejmie kara Gehenny.

Życie doczesne człowieka ukazywane jest w tekstach źródłowych islamu jako swego rodzaju test czy też próba. Owa próba sprowadza się w istocie do tego, że obdarzony możliwością wybierania człowiek może z własnej z własnej woli poddać się nakazom Boga i pójść „prostą drogą” (arab. *ṣirāt al-mustaqīm*)⁵¹; ma on jednak także możliwość trwania w buncie, odrzucenia nakazów i pouczeń pochodzących od Boga. Wybory dokonywane w życiu doczesnym prowadzą w konsekwencji – jak to zostało zaznaczone – do nagrody lub kary w życiu ostatecznym. Jak nie trudno zauważyć, według islamu życie doczesne to jedynie etap przejściowy. Jako stan przejściowy należy jednak określić również śmierć i przebywanie duszy w zaświatach – po zmartwychwstaniu dusza każdego człowieka zostanie

⁵⁰ Zob. Koran 112:4.

⁵¹ Zob. Koran 1:6.

bowiem połączona z nowym ciałem, przeznaczonym do życia ostatecznego, a następnie skierowana bądź to do wiecznej nagrody w raju, bądź też do wiecznej kary w Gehennie.

Teksty źródłowe islamu nie poprzestają jednak wyłącznie na opisanu „wędrowki duszy ku Bogu” – wyróżniając główne etapy owej wędrowki, takie jak: narodziny, okres prób, tj. życie doczesne, śmierć, przebywanie w zaświatach, zmartwychwstanie, Sąd, a następnie życie ostateczne – lecz zawierają również (a może nawet przede wszystkim) pouczenie moralne. Według islamu każdy człowiek powinien pamiętać nie tylko o tym, że na pewno odejdzie z tego świata, lecz również zastanawiać się, dokąd odejdzie. Już bowiem w życiu doczesnym każdy z nas dokonuje wyborów przybliżających duszę bądź to do życia w raju, bądź też do kary Gehenny. W Koranie czytamy:

„I żadna dusza nie może umrzeć inaczej, jak za zezwoleniem Boga, według zapisu ustanawiającego termin. A kto pragnie nagrody tego świata, to My mu ją damy; a kto pragnie nagrody życia ostatecznego, to My ją też damy. My niebawem zapłacimy tym, którzy są wdzięczni.” (Koran 3:145)

Według islamu człowiek wierzący to jednocześnie człowiek roztropny, przygotowuje się bowiem na to, co nieuchronnie musi nadejść – tj. na Sąd Boży. Owe przygotowania powinny polegać na byciu posłusznym Bożym nakazom i pouczeniom zawartym w Koranie. Człowiek winien pamiętać zarówno o tym, że ma swego Pana, jak i o tym, że on sam, tj. człowiek, jest niedoskonały. Owa świadomość powinna zaowocować skrucną i odczuwaniem żalu z powodu popełnionych przez siebie grzechów, nawracaniem się do Boga, proszeniem Go o przebaczenie, a także chęcią moralnego samodoskonalenia się.

Reasumując należy podkreślić, iż według Koranu i hadisów człowiek nie powinien wiązać swego szczęścia (wyłącznie) z życiem doczesnym:

„Czy podoba wam się bardziej życie tego świata, czy życie ostateczne? Przecież używanie życia tego świata w porównaniu z życiem ostatecznym – jest mizerne!” (Koran 9:38).

Wszelka wędrowka zmierza zatem do Boga, który – jako Miłosierny, lecz jednocześnie Sprawiedliwy Sędzia – ostatecznie obdarzy ludzi tym, o co rzeczywiście starali się w życiu doczesnym. Innymi słowy, pamiętający o sprawach życia ostatecznego wierny zyska wieczne szczęście w raju. Z kolei człowiek mający niedbały i lekceważący stosunek do zbliżającego się spotkania ze swoim Stwórcą, skoncentrowany wyłącznie na dbaniu o sprawy życia doczesnego i jedynie pomnażający dobra materialne, a także ignorujący pochodzące od Boga wezwanie do nawrócenia – w Dniu Sądu pozostanie z niczym.

BIBLIOGRAFIA

- Byrne M., *The Names of God in Judaism, Christianity and Islam. A Basis for Interfaith Dialogue*, Continuum, London 2011.
- Czterdzieści hadisów Qudsi*, red. K. Ahmad, M. Ahmad, Wydawnictwo Ligi Muzułmańskiej w RP, Białystok 2005.

- Danecki J., Podstawowe wiadomości o islamie, t. 1–2, Dialog, Warszawa 2002.
- Dziekan M. M., Symbolika arabsko-muzułmańska. Mały słownik, Verbinum, Warszawa 1997.
- Encyclopedia of Islam (Encyclopedia of World Religions)*, red. J. E. Campo, J. G. Melton, *Facts on File*, New York 2009.
- Gulevich T., Understanding Islam and Muslim Traditions, Omnigraphics Inc., Detroit 2004.
- Ibn al-Qayyim, Podróż duszy po śmierci, Wydawnictwo SSM, Białystok 2001
- Issa A. A., Komentarz czterdziestu hadisów Nafalija, Wydawnictwo SSM, Białystok 1999.
- Khan M. G., Young Muslims, Pedagogy and Islam. Contexts and Concepts, Policy Press, Bristol 2013.
- Koran (w tłum. J. Bielawskiego), Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986.
- Leaman O., The Qur'an: An Encyclopedia, Routledge, New York 2006.
- Morgan D., Essential Islam. A Comprehensive Guide to Belief and Practice, Greenwood Publishing Group, California 2010.
- Ramadan H. M., Understanding Islamic Law. From Classical to Contemporary, AltaMira Press, Oxford 2006.
- Saeed A., Islamic Thought. An Introduction, Routledge, London–New York 2006.
- Sarwa A., Rzeczy ostateczne człowieka i świata. Eschatologia islamu, Wydawnictwo Ravi, Łódź 2003.
- Shariff M. M., Philosophical Teachings of the Qur'an, [w:] A History of Muslim Philosophy with Short Accounts of Other Disciplines and the Modern Renaissance In Muslim Lands, red. M. M. Shariff, t. 1, Harrassowitz, Wiesbaden 1963.
- Stefaniuk T., Filozofia islamska – kreacjonizm czy emanacjonizm?, [w:] Ewolucjonizm czy kreacjonizm, red. P. Jaroszyński, P. Tarasiewicz, Fundacja Lubelska Szkoła ilozofii Chrześcijańskiej", Lublin 2008, s. 247-271.
- Stefaniuk T., Teologiczne aspekty koncepcji bliźniego w islamie – obrazy innowiercy i współwyznawcy, [w:] Teologia bliźniego. Obraz bliźniego a obraz Boga w religiach monoteistycznych, red. W. Szczerba, M. Turowski, J. Zieliński, Wydawnictwo MSKK, Białystok 2010, s. 29–44.
- Turner C., Islam. The Basics, Routledge, New York 2006.
- Wright R., Proving It. Eschatology That Makes Sense in Four Research Reports, WingSpan Press, Livermore 2006.

SUMMARY

Understanding Life and Death in Islamic Scriptures: the Koran and the Hadith

The purpose of the article is the analysis of the foundations of Islamic eschatology and soteriology, and in particular the understanding of life and death in the Koran and the Hadith. Islamic source texts define God as the Creator of the world and the Lord of all creation, which implies absolute faith in humanity's total dependence on the Almighty. According to the teachings of Islam, humans are primarily subjects of moral actions. As a result, they will be judged on the basis of the

T. STEFANIUK, K. DOMAŃSKA – ROZUMIENIE ŻYCIA DOCZESNEGO I ŚMIERCI...

---

choices made during their lifetime, which is understood as the transient trial period. Humans who satisfy God's wishes will be rewarded with eternal life in the heavenly gardens, while those who fail to comply with the Almighty's commands will be subject to damnation.

Keywords: Islam, Muslims, Muslim, Islamic, the Koran, the Quran, Sunna, Hadith, Muhammad, Mahomet, eschatology, soteriology, religious studiem

TOMASZ STEFANIUK, PhD, assistant professor in the Department of Philosophy, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland. E-mail: tstefan@wp.pl

KAROLINA DOMAŃSKA, BA in Philosophy AT the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland. E-mail: karolina.domanska88@yahoo.pl

